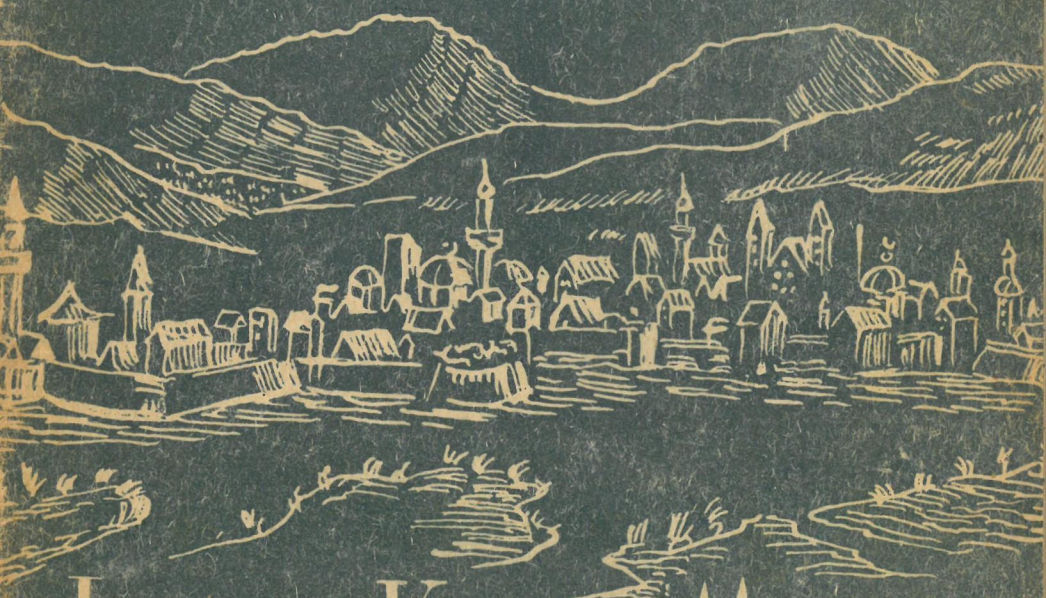

B6.21.658

STYLWEISSEN-BURG

0000030

ANTHROPOL

ISTVÁN KIRÁLY MÚZEUM
kiállításai · 1956 ·

Magyarjaink

Baracska Gyula

Jllatszerész,

SZIGETHY

VEZETŐ

az István Király Múzeum

KIÁLLÍTÁSAIBAN

Sz. Jánosváros. Herzsulda helyén épült a X. században.
Többévtől a török időleg Magyarors. koronázó fő-
városa. A dom aljfalánál Herzsulmann Jure archeolo-
gus (aki a magyar művészettörténeti tudomány egyik rit.
törője volt) ásatta ki. Herzsulmann a orobadbaq harc
után Párisba menekült, 1867 után művészettörténet tanára az
egyetemenek. A perépostságot és ennek sikeresegpházát
István alapította. Vegyesházbeli házilag hangok,
Május oldalhápolóikkal, valamint keménykeresi
hápolóikkal bővítették. 1543-1688 között (tör-
ök hódoltság) az Anna képművein kívül, mely
1480-ból való, minden elpusztult. A mai dom
Mária Terézia házában épült barokk templom.

Magyarországon barokk a kinterrit, korábban pálos -
templom is. Ez nőtől van Sombath megyeről képe,
látható, valamint remek faragású barokk bútorok.
A semináriumi templomát Marilbertsch díszítette.
Riváló az oragna karraton látható festett mennyezet.
Székesfehérvár érdekesebb ház és magánépületei
közből is barokk stílusúak.

Fejér megye fővárosa, püspöki székhely.

Marfanyásár, Bethlen Benedek (Károly) terével

Rapoldányi Vörösmarty Dr. Pervel Ételka mellet

Páherd. Jelentés (szata) 1848. sept. 29.

0000030

Fk.: Solymár István

Készült a Magyar Nemzeti Múzeum - Történeti Múzeum Rotaprint
Üzemében

2000 példányban 2 1/2 iv terjedelemben

F.v.: Dajbukát Gergely

Bb 21658

R14

393936

Baracska Gyula
Jilatszerész.
SZIGETHY

FEJÉR MEGYE TÖRTÉNETE AZ ÓSKORTÓL 1848-IG

Régészeti-történeti kiállítás

FÖLDTANI BEVEZETÉS /I. terem/

Az emberi élet megindulását hosszantartó földtani fejlődés előzte meg. Fejér megye legérdekesebb földtani egysége a Velencei tó fölött lévő Velencei hegység, a Dunántúli hegyvidék egyik legrégebbi tagja. A geológiai ókorban keletkezett vulkánikus kitörésből. Az izzó magma gránittá merevedett, majd föl-emelkedett és a felszíni pusztító erők elhordták róla minden fiatalabb takaró réteget. Idővel összetöredezett s a törések nyomán kapott helyet a Velencei tó és a Sárrét. A jégkorszakok végén láposodás indult meg, a mocsaras vidék elpusztult növényi anyagának felhalmozódásából keletkeztek a tőzegtelepek. A nagy-kiterjedésű nádaslányi tőzegtelepen ma már nagyüzemi termelés folyik.

ÉLETTANI BEVEZETÉS /II. terem/

Az élők világa az egysejtű lényből fejlődött ki sok millió év alatt. Ezt a fejlődést lépésről-lépésre nyomon tudja követni a mai természettudomány, a legmagasabbrendű élőlényekig, az emlősökig, az emberig. Az ember őse közös volt a mai ember-szabású majmok őseivel, amelytől azonban évmilliókkal ezelőtt eltérő fejlődésnek indult. A bemutatott koponya-másolatok a fejlődés fontosabb szakaszait érzékeltetik, hogyan jutott el a majomszerű ausztráliai ősember a már kétlábon járó, felegyenesedő jávai ősemberen keresztül a neandervölgyi ősemberig, aki től az első eszközök ismerjük. A mai fehér, sárga és fekete

emberfajták ettől a közös őstől erednek.

A RÉGÉSZETI ANYAGBEMUTATÁS PÁRHUZAMOSAN HALAD: AZ ÁLTALÁNOS FEJLŐDÉS EGYES ÁLLOMÁSAIT A BELSŐ, SÁRGA FALON LÁTHATJUK, MIG A FEJÉR MEGYÉBEN ÉLT NÉPEK EMLÉKANYAGA A KÜLSŐ, FEHÉR FALON KÖVETKEZIK.

KŐKOR, RÉZKOR /III. terem/

A termelőeszközök fejlődése a kéz kialakulásával kezdődik. A csak mozgásra használható végtagból alakult ki a fogásra alkalmas kéz, amely az embernél éri el tökéletes formáját, és eszközök készítésére alkalmassá válik.

Az emberré-válás hosszú útján mai értelemben vett emberrel attól az időtől kezdve beszélünk, amikor eszközöket kezd készíteni. Az emberi történet első nagy korszakát, a kőkort három részre szoktuk osztani: régibb kőkor /paleolitikum/, átmeneti kőkor /mezolitikum/ és újabb kőkor /neolitikum/.

A régibb kőkor kb. időszámítás kezdete előtt 10.000-ig tartott. A hordákban élő ember gyűjtögetésből és vadászatból tartotta fenn magát. Eszköze fából, csontból és kőből készült. A kőeszközöket pattintásból állították elő: két kő összeütésével az életlen felületeket lepattintották. Az éghajlat lényegesen hidegebb volt: a korszak legnagyobb része az utolsó jégkorszak idejére esett. A hideg ellen az ember barlangokba húzódott. Kortársai a mammut, a barlangi hiéna, a bölény, az őstulok, amelyek rajzát megtaláljuk barlangjaikban.

Fejér megye területén ebből a korból nem maradtak emberi nyomok. A csákvári barlangból a kőkori ember kortársának, a barlangi hiénának maradványai ismertek.

Átmeneti kőkor. Időszámításunk kezdete előtt kb. 10.000-5000 között tartott. Az ember ebben az időben felfedezte, hogy a csont csiszolásával éles szűrő és vágó eszközöket nyerhet. Ez lehetővé tette, hogy a vadászatban nyilat, a halászatban

szigonyt használjon. A jégkorszak elmúlása után Európa legnagyobb részét a kiterjedt erdőségek lakhatatlanná tették. Csak a mocsaras vidékeken, mint a Keleti tenger partján, találunk emberi nyomokat. Ebben az időben jelenik meg az ember mellett az első háziállat: a kutya.

Fejér megye területén Csór-Meritőpusztán - mely szintén mocsaras terület volt, - két csontszigony /úgynevezett harpuna/ került elő. Ezek a magyar átmeneti kőkor igen jelentős emlékei. Hasonlókat a dániai Maglemose-ban találtak.

Újabb kőkor. /I.e. 5000-2500/ A csont mellett a kőeszközöket is csiszolás útján állították elő. Így lényegesen használhatóbb baltákat nyertek, amelyeket kezdetben hánccsal fanyélhoz erősítettek, később a követ átfúrták. Az eddig ide-oda vándorló embercsoportok ebben a korban megtelepedtek, vályogból és nádából készített házakban laktak. A halászat és vadászat mellett megkezdődött a kapás földművelés is. Eszközeik az agancskapa, a kőpengékből összerakott sarló. A magvak, élelmiszerek tárolására edényeket kezdtek készíteni, lassan kialakult az edénművesség. Az edényeket kézzel formálták, csonttűkkel dissitették, olykor festették is. A ruháskodás szükséglete kifejlesztette a szövés-fonás mesterességét. A munkák megsokasodása munkamegosztást tett szükségessé: ez először nemek szerint történt. A házimunka, a földművelés, a szövés-fonás, az edénykészítés a nő feladata volt. A férfiak vadásztak és halásztak, az állatokat tartották.

Fejér megye területe ebben az időben kezd benépesedni. Egyik legfontosabb újabb kőkori települést Bicskén tárt fel a kutatás. Az agyagművesség emlékei alapján megállapíthatjuk, hogy kevert kultúrájú nép lakott itt ebben az időben, vonaldíszes kerámiáján a tiszai és bánáti kultúrák hatása érezhető. A telephez tartozó temetőben felhúzott karokkal és lábakkal elföldelt csontvázakat találtak. Valószínűleg a visszajáró halottól való babonás félelemből összekötve helyezték halottjüket sírjukba.

Rézkor. / I.e. 2500-2000 / Az eszközkészítés fejlődésének következő állomása a fémek felfedezése volt. Először az aranyat és a rézet használták. A természetből kalapálás, majd öntés útján állították elő eszközeiket, baltákat, fokosokat. A kapás földművelés mellett nagyobb méreteket kezdett ültetni az állattenyésztés.

Fejér megye területén az újabb kőkori műveltséget az északnyugat felől terjeszkedő péceli kultúra váltotta fel, amely a megye területén érintkezett a dél felől felfelé hatoló u.n. vucedol-zóki kultúrával. A kettő együttes előfordulása Vajtán figyelhető meg.

BRONZKOR /IV.terem/

/I.e. 2000-1000/ A puha réz helyett hamarosan a réznek és az ónnak - Magyarországon a réznek és az antimónnak - ötvözetét, a bronzot kezdték használni, amely a réznél ellenállóbb és öntésre alkalmasabb volt. Kezdetben, amíg ritka, tehát értékes volt, ékszereket készítettek belőle, a bronzkor második felében azonban nagy mennyiségben állítottak elő baltákat, fokosokat, töröket, sarlókat. A mind nagyobb arányúvá váló földművelés és állattenyésztés következtében ebben az időben a korábbi ősközösségi társadalom lassú bomlásnak indult. A keletkező vagyoni különbségek már a sirmellékletekben is fokozatosan érezhetők. A munkamegosztás is tovább fejlődött, a bronzöntés, amely szak tudást kívánt, önálló foglalkozássá vált. A ló megszelidítésével a mai háziállatokat már mind a maga szolgálatába állította az ember.

Fejér megye területén a korszak elején a korábbi őslakoságból és a Spanyolországból betelepülő u.n. harangalakú edények népéből összeolvadt lakosság élt, amelynek műveltségét első nagyobb lelőhelyéről Kisapostagi kultúrának nevezzük. Halottaikat elégették és hamvaikat urnákba tették, amelybe a halott ruhádszeit és ékszereit is elhelyezték. A bronzkor közepe táján a népességben bizonyos eltolódás állt elő. A kisapostagi

kultúra népe a terület nagyobb részén megmaradt ugyan, de részben fejlődés, részben a szomszéd népek hatására kultúrája változáson ment keresztül, így alakult ki a Vatyai kultúra. A megye nyugati részén ugyanekkor az északpannon mészbetétes kerámia kultúrája terjedt el. Ez nevét mészbetéttel díszített edényeitől kapta, a mészberakást különleges technikai eljárással helyezték fel az edényekre. Temetkezési szokásaik között az urnába való temetkezés mellett előfordult Csáron ládába való temetkezés. Nagyhalompusztán pedig /5.sir/a régi zsugorított temetkezés is előfordult. A bronzkor második feléből több sánccal megerősített telep, földvár maradt fenn a megyében. Ilyen volt a Pákozdvári telep is, ahol a múzeum nagyobb ásatást végzett a huszas években. Itt valóságos falu maradványait hozta az ásó napvilágra: oszlopváz, sártapaszu nádtetős házak alapjait. A házak mellett talált leletek mindennapi életükre vetnek világosságot. A bemutatásra kiválogatott emlékegyanyag az ételkészítés eszközeiből áll.

VASKOR /V.terem/

A régészeti kutatás két részre osztja a vaskort: korai vaskorra és késői vaskorra.

A korai vaskor idején a vas még csak elvétve jelenik meg, ez a bronz eszközök általános elterjedésének kora. /I.e.1000-350/ A népek korábbi békés terjeszkedését, vándorlását a fegyveres hódítás váltja fel. Megjelennek az első fegyverek, amelyeket az ember már csak ember ellen használhat: a kard, sisak, pajzs. A legyőzöttekből, hadifoglyokból rabszolgák lesznek, akiket a magángazdaságokban dolgoztatnak. A hatalom mind inkább egyesek kezében összpontosult, a fegyverrel rendelkezők rákényszerítették akarataikat a lakosság földművelő, kézműiparos rétegeire. A bizonytalan viszonyok között sok bronz kincslelet, öntőműhely anyaga került földre, amelyeket közelgő veszedelmek tulajdonosaik elástak. Egy ilyen öntőműhely gazdag anyaga került elő Lovasberényben.

Fejérmegye területén a korai vaskor a Cseh medencéből dél felé vándorló illírek és más népek megjelenésével kezdődik. Rólik a megmaradt tárgyi emlékeken kívül már a Földközi tenger körül élő magasabb civilizációjú népek feljegyzéseiből is tudunk. A bronzkorban használt földvárakat tovább fejlesztették /Vál-Pogányvár/, halottaikat elégették és urnában temették el, gyakran a sírok fölé nagyobb dombot hordtak össze.

A vaseszközök a késői vaskorban terjedtek el. / I.e.350-12/ Kezdetben a bronzeszközök mintájára üntötték őket, később rátértek a kovácsolásra. Ekkor jelent meg az eke, az olló, a kasza, a zabla, a borotva, stb. Az edénykészítés fontos újítása a korongon való készítés volt. A fejlődő kereskedelem ekkor alkalmazta nálunk először a pénzt. Kezdetben a szomszéd magasabb műveltségű görög és római népek pénzeit használták, később ők maguk is verték a görög és római érmeket utánzó pénzeiket. A pénz és a leigázott rabszolgák munkaereje rohamosan gyarapodó vagyonok, virágzó kereskedelem, ipar létrejöttét tették lehetővé.

Az illírek uralmának időszámításunk előtt 350 körül a kelták beözönlése vetett véget. Eredetileg Franciaország területén laktak, ahonnan kiindulva csaknem egész Európát hatalmukba kerítették. A legyőzött lakosság fölött csak vékony uralkodóréteget alkottak. Jellegzetesek nyakpereceik /torques/, hólyagos kar- és lábpereceik. A lakosság többrétegűsége temetkezési szokásaikban is mutatkozik. A kelták ősi szokás szerint elföldelték halottaikat, a halottat hanyat fekvé tették a sírba. Emellett azonban tovább élt a hamvasztásos temetkezés is. A halotti urna mellé helyezett fegyvereket legtöbbször összegörbítve használhatatlanná tették.

RÓMAIKOR /I.e.12- 1.u.400/ /VI.terem/

A rabszolga-gazdálkodás legmagasabb foka nálunk a római hódítással következett be. A kelták eddigi laza nemzeti szervezeti a szilárd római állam váltotta fel, törvényekkel,

közigazgatással, adóval, állandó katonai szolgálattal. A termelést a nagybirtokokon és a hatalmas műhelyekben rabszolgák végezték, az árut a kereskedelem a birodalom minden részébe eljuttatta. A fontos katonai és kereskedelmi helyeken városok jöttek létre, emeletes kőházakkal, kövezett utcákkal, vízvezetőkkel, fürdőkkel és színházakkal. Felvirágzott a szellemi élet is, az irodalom, a képművészetek, a zene.

A birodalom a Földközi tengert körülölelő hatalmas területet foglalta magába. Hosszú határait mindenütt megerősített erődláncolat, a limer vette körül. Pannoniát /a Dunántúl neve a római korban/ észak és kelet felől a Duna védte, ennek jobb partján sorakoztak egymás mellett a katonai táborok, őrházak, megfigyelőtornyok. Fejér megye területére négy katonai tábor esett: Matriza /Százhalombatta/, Vetus Salina /Adony/, Intercisa /Sztálinváros/, Annamatia /Baracs/. Ezeket kezdetben palánkfalal és sáncal, később kőfállal védték a Duna túlsó partjáról át-áttörő szarmata és germán népek támadásai ellen. A négy táborban 500-1000 létszámú segédcsoport állomásozott, akiket a birodalom legkülönbözőbb részeiből helyeztek ide, míg az itt besorozott bennszülött férfiakat a birodalom távoleső helyőrségeibe osztották be, ahonnan csak 20 éves katonai szolgálat után térhettek haza.

A kereskedelem fejlettségét és szétágazó voltát bizonyítják a vörös színű ókori porcellánok, a terra sigilláták, amelyeket a kezdeti időben Itáliából, később Galliából /mai Franciaország/ importáltak, a nálunk használatos üvegek nagy részét Kölnben gyártották, a bronz szobrokat és vereteket részben Galliából, részben keletről, Egyiptomból, Alexandriából szállították.

A rabszolgák nemcsak a nehéz testi munkát végezték, a földművelést, az ipari termelést, de rabszolgák voltak a ház körüli cselédek, a szellemi munkások, az írások, orvosok, színészek, tanítók. Fejér megye területén Tác határában maradt fenn egy nagyobb villa gazdasági épületekkel. Hasonló villák voltak a ró-

mai nagybirtok középpontjai, amelyeken a rabszolgák százai, olykor ezrei robotoltak.

A rabszolga-munka lehetővé tette, hogy az uralkodó réteg csak politikával, művészetekkel és szórakozással töltse idejét. Gazdagságukat drága luxus-tárgyaik, arany ékszereik, szobraik mutatják.

A rabszolga-gazdálkodás bizonyos fejlődési fok után nem tudott tovább haladni és lassú hanyatlásnak indult. Ezt a bárbar népek kívülről jövő támadásai is siettettk. Az állandóvá vált háborúkban az eredeti lakosság kipusztult, elmenekült, ezek helyére egyre nagyobb tömegben barbárokat telepítettek. Megjelenésüket a római emlékektől eltérő használati tárgyaikról, edényeikről tudjuk megállapítani.

A római hódítás politikai jellegű volt: nem jelentette új nép beköltözését. Az idevezényelt katonaságot tisztviselők, adószedők, kereskedők követték, akik a katonai táborok mellett kialakult városokban telepedtek meg. A régi kelta-illir lakosság vidéki falvaiban tovább élte a maga életformáját. Ezt a továbbélést az emléktárgyakban a régi szürke kelta kerámia további készítése, sajátosan díszített ötvös-készítményeik jelzik. Temetkezési szokásaik között tovább élt az illirek halomsíros temetkezése. A kelta eraviszkuszok legelterjedtebb szokása a kocsitemetkezés volt. A gazdagok kocsival, lóval együtt temetették el magukat, hogy a távoli halál-országba ne kelljen gyalog menniük. A szegények csak sírkövekre vésették rá túlvilági utazásukat. A halott és hozzátartozói képét római módra már korán feltüntették a sírköveken: ezeken a bennszülöttek viselését figyelhetjük meg. A nők évszázadokon át ragaszkodtak kelta viseletükhöz, míg a férfiak, akik életük jelentékeny részét katonáskodásban töltötték, a római viseletre tértek át.

Ósi vallásuknak csak egy-egy nyoma maradt fenn, isteneiket a hasonló római istenekkel azonosították. Később a keleti misztérium-vallások, a perzsa Mithras-vallás és a keresztény-

ség terjedtek el és szorították ki a régi hitet. A Mithras-vallásnak Sárkesziben került elő szentélye. Különlegesen szép oltárképén a gonosz fölött győzedelmeskedő napistent a gonoszt jelképező bika megölése közben ábrázolták. A kereszténység keleti emlékeit egy ókeresztény bazilikából származó díszes oltárkorlát képviseli.

NÉPVÁNDORLÁSKOR /VII. terem/

A római uralomnak Pannoniában az V. században a hunok vetettek véget, akik néhány évtized alatt az Atlanti óceánig terjesztették ki hatalmukat és több nagy hadjáratban megrendítették a római birodalmat. A leigázott lakosság városokba húzódva tovább élt, ezt bizonyítja a csákvári későrómai temető, amelynek sírjai között több, a húnokra jellemző tárgyat ismerünk.

Attila halála után a hún birodalom összeomlott. A húnokat különböző germán népek, keleti gótok, longobárdok váltották fel. A longobárdok leletanyagából való a Kálozon talált germán harcos pajzsának megmaradt bronz pajzsadudorja és a pajzsot keretező bronz lemez.

A VI. század utolsó évtizedeiben újabb keleti lovasnép, az avar jelent meg a Kárpátmedencében. Néhány évtizedig hatalmas zsákmányoló háborúkat folytattak a belső sávakkal küzdő szomszédaik ellen, akik adófizetéssel igyekeztek távol tartani őket. Amikor szomszédaik megerősödtek és sikeresen ellenálltak, hatalmuk lehanyatlott. Temetőik tanúsága szerint igen nagy társadalmi és vagyoni különbségek voltak köztük. Fejedelmeik külön temetkeztek, sírjaikban igen sok arany ékszer található. Ilyen fejedelmi sír került elő Igaron. A köznép azonban szegény volt. A nagyszámú temetőkben az avarok mellett a római-kori lakosság leszármazottai, germán és szláv elemek mutathatók ki, akik számra többségben voltak leigázóiknál. Avar szokás szerint előkelő harcosait lovukkal együtt tették sírjába, teljesen felszerszámozva. Keleti jellegű öltözetükről,

hajviseletükről a korabeli bizánci forrásokból értesülünk, de díszes öveik veretel, szíjvégei megmaradtak.

A IX. század elején Nagy Károly frank király hosszú hadjáratban leverte az avarokat. A Dunántúl jelentékeny része frank uralom alá került, a korábbi lakosság a délről és északról beköltöző szlávokkal fokozatosan összeolvadt.

HONFOGLALÁSKOR /VIII. terem/

A IX. század végén jelent meg a harmadik lovasnép a Kárpát medencében, a magyar. A magyarok az utat azonban a Volgától az új hazáig nem egy-két évtized alatt tették meg, mint a húnok, vagy az avarok, hanem lassú vándorlással, miközben a szomszédos kazár-bolgár népeknél megismerték a feudális életformát és ez lehetővé tette, hogy a nyugati és a déli kalandozások megszűnése után is megmaradhassanak. A húnokhoz és avarokhoz hasonlóan hadiművészetükkel és fegyvereikkel hoztak újat az európai fejlődés számára. Különösen kicsi, könnyen kezelhető és messzire vivő ijaik voltak félelmetesek.

A férfiak térden alúl érő lovasköpenyt, alatta kabátot és nadrágot viseltek, az asszonyok fejkendőt és a férfiakéval egyező köpenyt. A főrangú férfiak az írásos források közlése szerint hajukat három ágba fonták.

Székesfehérvár a honfoglalással az ország középpontja lett. A fejedelmek a fejedelmi törzs szállásterületén számottevő szláv földvárakat találtak. A várost körülvevő régi temetőben, a szláv lakosságnak igen jelentős tömegeit tárták fel régészeti ásatások alkalmával. A magyar temetők a város határában kis létszámúak. Ennek okát abban láthatjuk, hogy amíg a szlávok letelepült földművelő életformában éltek, a magyarok kisebb csoportokban, helyüket változtatva állattenyésztéssel foglalkoztak. Sirjaik leletanyaga is ezt mutatja. A magyaroknál fegyvereket, lovas temetkezésre utaló lószerszámokat, ló koponyákat találunk, a szlávoknál jellegzetes karpereceket és ékszereket. Nagylékon honfoglaláskori sirban meglékelt koponya került elő.

Ez a korabeli orvostudomány fejlettségét bizonyítja.

KÖZÉPKOR /IX. terem/

A magyarság István király uralkodása idején /997-1038/hatalmas, döntő átalakuláson ment keresztül. A fél-nomád életmódról áttért a feudális európai gazdálkodásra, a kereszténység felvételével bekapcsolódott az európai kultúrába. A gazdaság alapja a föld lett, amelyet a félig szabad sorban lévő jobbágyokkal műveltettek a nemzeti és királyi birtokokon. A meg nem szállott területeket a királyok sajátították ki, a korábbi lakosságot vármeigyekben, királyi várak körül szervezték meg és állították szolgálatukba. Az Árpádház uralkodásának utolsó száz évében a korlátlan királyi hatalom meggyöngyülése a királyi birtokok jelentős részét a főnemesség kezére juttatta. A nagybirtokosok erőszakossága ellen a köznemesség /serviensek/ és a föld népe az 1222. évi székesfehérvári országgyűlésen az Aranybullát vivta ki jogainak biztosítására.

Székesfehérvár a középkor első századaiban az ország legfontosabb városa volt, Esztergonnal együtt a főváros szerepét töltötte be. Bazilikáját István király építette 1015. után, ez korának legfényesebb templomai közé tartozott. Itt koronázták IV. Béla kivételével I. Ferdinándig valamennyi királyunkat és a legtöbbet, köztük a legnagyobbakat - István királyt, III. Bélát, I. Károlyt, Nagy Lajost, Mátyást - itt temették el. A bazilikában őrizték az ország kincstárát, levéltárát, történeti feljegyzéseit, amelyek közül nem egy, így többek közt a Képes Krónika itt készült. Az országgyűléseket a XIV. századig rendszeresen a várost körülölelő mezők valamelyikén tartották, kezdetben minden év augusztus 20. napján. Később a királyi székhely Buda lett, Székesfehérvár azonban a középkor végéig megőrizte az állami életben - koronázások, királyi esküvők, temetkezések, nemzetközi találkozók, országgyűlések - fontos szerepét.

A város egykori gazdagságáról a későbbi pusztítások kö-

vetkeztében csak egy-egy emlék beszél. A királyi bazilika a török időkben teljesen elpusztult, sirjait több ízben kifosztották. Egyedül III. Béla és felesége, antiochiai Anna sirleleteit sikerült azonosítani, amelyeknek másolati példányait a kiállítás is bemutatja.

UJKOR /X. terem/

A szilárd államhatalom, amelyre a fenyegető török támadások miatt nagy szükség volt, Mátyás király halála után megint, a Dózsa parasztlázadás leverése után a nemzet egysége is megszűnt. Az ország így könnyű zsákmánya lett a török és a német hódításnak. 1490-ben Miksa a későbbi német császár tört be az országba, megostromolta és elfoglalta Székesfehérvárt. 1543-ban Szülejmán török szultán vezetett a város ellen sereget és polgárainak árulása következtében elfoglalta. Ettől kezdve 145 éven Székesfehérvár - török nevén Osztolni Belgrád - a török végvárok egyik legfontosabb nyugati erőssége volt. 1601-ben a császári csapatok nehéz ostrom után visszafoglalták - ekkor pusztult el a bazilika a benne felhalmozott lőpor robbanása következtében - a következő évben azonban ismét török kézre jutott. A vár vicekapitánya Wathay Ferenc volt, akit Isztambulba hurcoltak s ott írta saját rajzaival díszített énekeskönyvét. 1688-ban Batthyány Ádám véglegesen visszafoglalta Székesfehérvárt és vele együtt Fejér megyét. A megye a Habsburg-házhoz húzó nagybirtokosok kezére került /az egyházi és világi nagybirtokok a megye területének kilenc tizedét magukba foglalták/. A főúri birtokokon a XVIII-XIX. században a barokk és klasszicista stílusú kastélyok egész sora épült fel, amelyek közül nem egy a magyar kastélyépítkezések legszebb alkotásai közé tartozott. A jobbágyok elnyomását a kiállítás büntetőeszközök bemutatásával szemlélteti, béklyóval, kalodával, deressel és kivégzőszékkal. A városi polgárság céhekbe tömörült, amely egy-egy mesterségben dolgozó iparosok érdekszövetsége volt a jó árú biztosítására és a külső verseny megakadályozására. Az iparos tanulónak felszabadulása után több éves vándorútra kellett in-

dulnia ismereteinek bővítésére. Egy Székesfehérvárt dolgozó kékfestő legény vándorútját vándorkönyvének bejegyzései alapján hiven nyomom tudjuk követni. A céheket céhládájuk, levelek és céhkorsóik képviselik a kiállításon. Az utóbbiak nélkülözhetetlen tartozékai voltak összejöveteleiknek, közös lakomáiknak.

REFORMKOR, SZABADSÁGHARC /XI. terem/

A XIX. század elején megindult a küzdelem a feudális társadalmi rend ellen. Fel kellett számolni a feudális megkötöttségeket, kizsákmányolást, a politikai elnyomást, a nemesi előjogokat, a termelést akadályozó céhipart és helyreállítani a szabadságjogokat. Ebben a küzdelemben fontos szerep jutott az új magyar irodalomnak és színjátszásnak. Íróink közül Vörösmarty Mihályt fűzték a legszorosabb kapcsolatok Fejér megyéhez. Kápolnásnyéken született, iskoláit Székesfehérvárt járta és művei közül is több, köztük a Bujdosók és a Csongor és Tünde a székesfehérvári nyomdában látott napvilágot. A szabadságharc után Fejér megyében húzódtott meg, Baracsán és Kápolnásnyéken, ahol utolsó hónapjait töltötte. A kialakuló magyar színpadnak Székesfehérvár egyik legfontosabb állomása volt. 1818-tól, a pesti magyar színpad megszűnése után itt kapott helyet a nemzeti színjátszás, amely legnagyobb színészeink, Déryné, Kántorné, Lendvayné, Szentpétery Zsigmond számára két évtizeden át lehetővé tette a fellépést, az új magyar drámai irodalom, Kisfaludy Károly szindarabjainak döntő sikerét. 1842/43 telén, mint színész, Petőfi Sándor is fellépett a székesfehérvári színpadon, a mai Kossuth utca 15. számú házban.

A reformkor eszméit 1848. március 15. után az utána következő hónapokban Kossuth és Petőfi forradalma valósította meg. Az alkotmányos átalakulást azonban az uralkodóház és a feudális reakció akár erőszak árán is elfojtani igyekezett. Ez vezetett a szabadságharchoz, amelynek első fontos ütközete, a Pákozdi csata 1848. szeptember 29-én Fejér megye területén zaj-

lott le. Székesfehérvár és Fejér megye népe lelkes részvétele a küzdelemben nemcsak Jellaschich hátrahagyott helyőrségének lefegyverzéséhez, de a jelentős horvát tartaléksereg lefegyverzéséhez is vezetett.

A szabadságharc később a sokszoros túlerővel szemben megbukott, vívmányait csak 1919-ben néhány hónapra, majd 1945-ben tudta valóra váltani a magyar nép.

.....

VELENCEI TÓ ÉLETE

Néprajzi-természettudományi kiállítás.

VELENCEI TÓ /Bevezetés/

A Velencei tó nagyságra hazánk harmadik álló vize, területe kerekén 26 km², hosszúsága 10.5 km, szélessége 2-3.3 km között változik, parthossza 26.5 km. Ez a terület a vízingerőzéstől függően kis mértékben változik. Valójában a tóhoz lehet számítani még a Dinnyés-Seregélyes helységek között fekvő Nádas-tó területét is, melyet csak a Budapest-Székesfehérvár közötti út és a vasút választ el jelenleg tőle. Ez a rész egykor szervesen a tóhoz tartozott a még II.József idejéből származó térképek és az 1846-os megyei térkép is így tünteti fel. A Nádas tó lecsapolása a Kajtori és a Velencei tó lecsapolásával együtt 1790 óta gyakran felmerülő probléma. Ez utóbbi lecsapolási tervét a múlt század közepén végleg elvetették, az előző két tó lecsapolásához többször hozzáfekttek a XIX. század folyamán, de nagyon kevés eredménnyel. A lecsapoló csatorna munkálatait 1930-ban fejezték be. A szabályozási munkák csak kis mértékben tudták biztosítani a Velencei tó vizállását. Például 1838-ban a dunai ár annyira felnyomult a Sión, Sárviszen és a Kajtori völgyön keresztül, hogy a tó vize a déli községeket elöntötte, de tudunk arról is, hogy a tó teljesen kiszáradt 1866-ban.

A tó vízszintje ma is jelentős ingadozást mutat az időjárásról és csapadéktól függően. Vizét a beléje folyó patakokból is kapja, de ezeken keresztül kapja az apró láthatatlan szervezetekből álló élővilágát is.

VELENCEI TÓ ÉLETE

A Velencei tó partja állandóan nedves. A tó vizének magas szódataralma következtében a szárazra került partszegélyen, a tó egész déli és nyugati partján besűrűsödik a szóda. Éppen ezért az ilyen talajon csak olyan növények tudnak megélni, amelyeknek nyálkája igen sűrű, bírják az időnkénti szárazságot és a tömény sóoldatból is feltudják szívni a vizet.

A sziki növények külső megjelenési formája is elárulja életmódjukat. Kicsiny természetűek, levelük is apró, a földre csoportok, legtöbbször ősszel viritanak, egyévesek. Ilyenek a szikósófü, sziki üröm, egérfarkfű. A part emelkedésével fogy a szódataralom. A laza növénytársulást már sáródé, inkább évelőkből álló sziki növények váltják fel. Ezek közé tartozik a bárányparéj, méspászit, sziki útifű. Felfelé mindjobban szárad a gyeplé. Az egyhangú képet színes virágok tarkítják. Ilyenek: a budavirág, soványcesenkesz, eperhere, orvosi székfű /kamilla/.

Leggyakoribb rovar típusok a Velencei tó környékén a lepkek, szipókás rovarok, szitakötők, bogarak, hártýásszárnyúak, recésszárnyúak és kétszárnyúak.

A tó élőlényei közül is csak a növények tudnak szerves anyagot termelni. A növényből táplálkoznak közvetlenül vagy közvetve az állatok. A növények tápláléka a vízben oldott sók, apró rákfélék. A halak táplálékai a tó vizében élő hinárok, az apró szemmel nem látható moszatok. A leggyakoribb hinárnövények a gyűrűs süllő hinár, nagy hinár, békaszőlő, vízi rence, melynek gyökere nincs, hosszú virágkocsányai a víz fölé nyúlnak. A vízből kapja tápláló sóit, ahol nagyon kevés a nitrogén. Hólyagokká alakulnak levélkéi és megemészti az apró rákfélék fehérjéit, akár a mi gyomrunk.

A rovarok közül kerülnek ki a halastavak legveszedelmesebb kártevői. Többnyire mind a rovarlárva, mind pedig a kifejlett rovar pusztítja a halállományt. A rovarok a halállományra csak akkor válnak veszedelmessé, ha nagy tömegben el-

szaporodtak. A legveszedelmesebb halellenségek a bogarak, szitakötők és a vízi poloskák.

Halak biológiája. Az állatvilág törzsféjlődésében egyik legfontosabb állomás a halak kialakulása. Féjlődésük a féregszerű őstől át ugrásszerűen vezetett el a mai állapothoz. A ma élő halak testük szelvényes izomzatában és csontvázában őrzik a féregős emléket, szilárd csontvázukkal a magasabbrendű gerincesek felé vezető utat jelzik.

A Velencei tóban a halászat szempontjából 4 értékes hal él: ponty, csuka, fogas és 1935 óta a harcsa. Ezenkívül még 10-12 olyan fajta hal, mely ritkább vagy halászat szempontjából kisebb értékű.

A hal tápláléka különösen a ragadozó halaké, a kisebb halak, a vízi állatok, /rákok-lárva-csigák-kagylók/ a baktériumok és algák. A tó táplálékban gazdag, különösen növényzettel ellepott parti vizek alkalmasak az íváásra. A ponty, csuka, kárász a fűves-sekély parti részen ívik. A süllő, a keszeg az agyagos, homokos helyet kedveli jobban. A nádasok gyökerére rakja ikráit a harcsa és a sügér. A halakra a legkedvezőbb a 22 fokos hőmérséklet. A Velencei tó hőmérséklete 0 és 30 celsius fok között ingadozik.

Mesterséges haltenyésztés. A szocialista tervgazdálkodás a haltermelés fokozása érdekében a pontyállomány nemesítésére komoly lépéseket tett. Évente 100 q nemesponty ivadékot tesz nek a tóba. A süllő termelés fokozása érdekében évente mintegy 50 mesterséges süllőfészket helyeznek el a teleltető tavakba.

A hal pusztulásának okai: A ragadozó halak megeszik a kisebbeket; oxigén csökkenése télen, nyáron; az iszapgáz és a halpenész.

A Velencei tó halászati joga 1912-ig az egyes víztulajdonosok kezében volt. A székesfehérvári káptalan vizét, ami az egész területnek több mint a felét képezte, nagyobb részben a pákozdiak, kisebb mértékben pedig a sukoróiak bérelték. A többi

községben a földbirtokostól vagy az egyháztól hasonló módon bérelték a vizet. A bérösszeg alapja a terület holdszáma volt.

1890-ben megalakították a Velencei-tavi Halászati Társulatot, mivel a többirtokosok belátták, hogy az egyéni gazdálkodás nem kifizetős. Az egységes kezelést 1912, január 1-től valószínűsítették meg, ettől kezdve 20 évi időtartamra adták bérbe a vizet. Alapszabályok határozták meg a bérlők jogait és kötelezéseit. A halászok jogi helyzete is megváltozott. Eddig jórészt a maguk gazdái voltak, most a bérlő alkalmazottai lettek. Mindenki köteles volt a fogott halat beszolgáltatni. Ebben az időben átlag 40 halász volt a tavon.

1945-ben a felszabadulás után, a tó halászati joga is állami tulajdon lett. Megalakult a Velencei Tavi Halászati Szövetkezet, mely újabb alapszabályok szerint működik. A szövetkezet tagja csak az lehet, aki "a szövetkezet által bérelt, vagy bérelni kívánt halászvíz vidékén lakik, vagyონával szabadon rendelkezik, a szövetkezet tevékenységében személyesen közreműködik, a halászatot legalább 3 éve mint önálló halász vagy halászsegéd gyakorolja" stb. A felszabadulás előtt a tavon csak a bérlőknek volt "halászmester jegye", mindenki más csak segédmunkás volt. Ma mindenki mester lehet, ha megérdemli.

A szövetkezet székhelye Velencén van.

Régi halászszerszámok. A legősibb szerszámok egyikét, a vejszét a hagyomány szerint 90 évvel ezelőtt még használták. Nából készítették, de a valamikori öregek sem kedvelték, mert a szél gyakran feltépte. A másik legrégebbi szerszám a varsa. A "kosárvarsát" /dobvarsa/ csukaiváskor ma is használják az idősebbek. A "szárnyas varsát" /5 karikás/ 1925 körül hozták be a dunai halászok. A szárnyasvarsához háromszor-négyszerannyi anyag kell, mint a kosárvarsához, mégis elterjedt, mert többet lehet vele fogni. Varsával egész évben lehet fogni halat, de a legjobban szeptembertől novemberig és Mátyás napjától június derekáig lehet használni. Jég alatt is használható, mikor ivik a hal "csukaszezonnál" 50-60 is belemegy egy varsába. A varsá-

nak szája mindig a nád felé áll.

Háló-készítése. A varsa kötését mindig a férfi kezdi, az asszony meg folytatja. A hálókötőtűt az emberek faragják bodzafából bicskával. Ma már az alumínium hálókötőtűt is használják. Valamikor a fonalat is maguk csinálták az asszonyok kenderből, de ma már kész fonalat használnak. Amelyik halásznak ráért a felesége az mind kötött, sokan még bárbe is kötöttek. Másfél-két varsát lehet egy nap alatt megkötni. A cérnahálót vékony cérnából kötik mindig hosszanti irányban, hogy a szem így álljon, mivel a hal is ebben az irányban megy. Vízszintesen kötve a szem így állna és a halat csak akkor fogná meg a cérna, ha oldalt úszna.

A cérnahálót télen-nyáron használták. Országszerte a legrégebbi szerszámok közé tartozik. A Velencei tavi halászoknak már a dédapjuk is "cérnásott", 100-120 m hosszú volt a nagyháló, később a bérlők 400 méterre is megnövelték. Nyáron este napnyugta után indulnak a hálóval "húzni", ősszel és tavasszal nappal mennek. A hálós banda feje a kormányos. Ő ismeri a vizet a legjobban. A csigás szárja le a hálót, hogy a hal ne meneküljön el. A bárkás csak a hallal foglalkozott és felelt érte, míg a telepkezelőnek nem adták át. A halászhajó más volt, mint a csigáshajó, hálóshajó vagy bárkashajó. A hajó hossza körülbelül átlagosan 4 méter, szélessége 1 méter. Csak menet közben használják az evezőket, halászat közben a csákyafát veszik elő.

A hálók közül a cérnaháló mellett 1914-ig használták a "pótás cérnát" is. 1937 óta a dunai halászok példájára elterjedt a "karikás cérnaháló", de az általános vélemény szerint nem jó. 1948 óta a pákozdiak "tűkrőshálót" használnak harcra-fogásra, harcsahálónak is mondják.

A halászok saját részükre a járandóságon kívül nagykereskedői áron vásárolhatnak halat. Velence közel van Pesthez, így tankautókkal a halakat élve tudják szállítani, ami igen nagy előnyük a tiszai vagy balatoni halászokkal szemben.

A háló használatát bemutató rajzok alatti nagy diorámában a Velencei tó hajnali madárvilágát ismertetjük meg. Ilyen a "nagy kárókatona", amelyik híres halász. Naponta 2-2.5 kg halat elfogyaszt. A nádisármány nádasaink hasznos rovarirtója. A kanalas gém és a kormos szerkő törvényes védelem alatt áll. A legkárosabb ragadozó a barna réti héja.

A horogfélék közül a Velencei tavon a csukahorog, a fenékhorog, a logó zsinór ismert. A csukahorog a legrégebbi. A századfordulón inkább a nyári időben használták csak, később rájöttek, hogy nádvágás közben a jég alatt is lehet használni. A logó zsinór egy vagy háromágú horgaira csaléteknek kis halakat tettek. A fenékhorgot 1925 óta használják. A dunai halászoktól tanulták. Juniustól szeptemberig annyit lehet fogni vele, hogy pótolja a "cérnát". Csaléteknek kukoricát vagy csuszát /rozsliszt és árpadara vízzel keményre összegyúrva/ tettek a horogra. 1930 óta használják a "teszi hálót" csónakból állva, néha a partról is. A ruszinak való kis halakat fogják vele.

Kétéltűek, hüllők. A gerinces állatok közül a kétéltűek csoportja hódította meg először a földet. A békák lárvája az ebihal még vízi életmódhoz szokott, de a belőle kifejlődött béka már szárazföldi állat. A kétéltűek csoportjában jelenik meg először az ötujjú végtag. Kétéltűek a kecskebéka, a pettyes göte és a vöröshasú unka.

A gerinces állatok fejlődésében a hüllők fontos állomást jelentenek. A hüllőkkel jelennek meg az első szárazföldi állatok és a hüllőszerű ősből fejlődtek ki a madarak és az emlősállatok ágai. A tojásrakás mint jellemző szaporodási mód a hüllőknél jelentkezik. A Velencei tó leggyakoribb hüllői: a fűregyik, a vízi sikló és a mocaári teknős.

A madarak a ma élő gerinces állatok közül az egyedüliek, amelyek tudnak repülni. A tojásrakás, a kotlás és az ivadékok gondozása ebben a csoportban alakult ki először a maga teljességében. A második dioráma a Kis Velencének déli madárvilágát mutatja be, köztük a mezei pacsirta, a búbos pacsirta, a ba-

rásda billegető, stb.

A madártojások között a legkülönbözőbb típusokat találhatjuk meg. A tojás színe nagy mértékben alkalmazkodik a környezet színéhez.

A madárfajtáknak tollruhája életük különböző szakáiban más és más színű. A him és a tojó ruhája még egy fajtan belül is különböző. Mindig a himé a cifrább.

A szigonynak vagy ahogyan a velencei tó környékén mondják, a "cigony"-nak a használatát 1910-ben tiltották el, mert összeagatta a halakat még ha néha sokat is fogtak vele. A régi halászok szerint egy jó szigony ára azonos volt egy pár csizmával. A felszabadulás után rövid ideig ismét használták.

A Velencei tó halászlai speciális tapogató szerzámot használnak a zsákos tapogatót. A sekély nádnélküli vizeken a part mentén a "burított" /nyeles borított/ használják és használták azelőtt is a halászok. Ezt a szerzámot azonban mélyebb vízben és a nádasban nem lehet alkalmazni, de a szigony eltiltásáig nem is volt szükség másra. A szigony betiltása után két évre 1912-ben jelent meg primár formájában a tapogató. Különböző módosításokkal alakult ki a mai "zsákos tapogatóvá" mely a halászok szerint a kis-szerzámok közül a legjobb. Ma 3 típusa ismert: a velencei "duda", a pákozdi "vasrámás burogató" és a sukorói "tapogató" vagy "gamós tapogató" /fogantyús/.

Az első ősemelők kifejlődésével egész sor új tulajdonság jelentkezett a gerinces állatok sorában. Érzékszervük, idegrendszerük, szellemi képességeik a többi állatok felett állnak. A Velencei tó környékén megtaláljuk a vidrát, pézsmapockot és a rókát.

A Kis Velence madárvilágát naplementekor látható a következő diorámában. Közöttük a búbos vöcsök, a seregély, a bibic, és a különféle récefélék.

A téli madárvilágot mutatja be a következő dioráma. Az űkörsem, a fácán, a szarka, a fülesbagoly tartozik közéjük. A

széncinke is, mely igen hasznos segítséget nyújt a mezőgazdálkodásban. Egy széncinkecsalád 14 nap alatt 15.000 rovart, bábót, hernyót pusztít el általában.

A Velencei tó egyharmadát nád borítja. A nádas részben összefüggő területet fed be, mint a Dinnyés-Pákozdi közötti részen, ahol a legnagyobb kiterjedésű, részben szigetszerűen helyezkedik el a tóban és a tóparton. A nád sekély vízben él, főképpen ott, ahol táplálékban dús iszapot raknak le a beömlő patakok.

A tó nádvágási joga a halászathoz hasonlóan a birtokviszonyoktól függött a felszabadulás előtt. Ma az egész nádas a Nádgazdasági N.V. tulajdonában van.

A nádvágás munkája akkor indul meg, amikor a tó víze már olyan erősen befagyott, hogy nyugodtan rá lehet menni a jégre. Kétféle eszközzel dolgoznak: az egyik a nádteló, a másik a gyalaszka. A nádverésnek a tómenti lakosság életében igen nagy jelentősége van, második aratásnak tartják a nádmunkát. A nádvágás elsősorban férfimunka, de az összekötözésben, szedésben, hordásban segédkeznek az asszonyok, lányok, gyerekek. A kékbe kötött nád partra hordása gyalogszánkóval történik.

Az évi nádtermés ingadozó. Függ attól, hogy mennyit tudtak levágni, hogyan hajtott a nád, a szárazság-fagy-szél milyen károkat okozott. 1949-ben pl. 256.000 kéve nádat vágtak le. A tó tulajdonosai felesbe vágatták a nádat, 1950 óta a nádvágást a végzett munka arányában díjazták.

A nád használata a múltban Fejér megyében általános volt. A nádat elsősorban tetőfedésre használták. A század első évtizedében alakult nádfeldolgozó üzem előbb Agárdon és Pákozdon, majd Dinnyésen. A nádfedő munkának külön mesterembere van. A Velencei tó környéki falvakban mindenütt találunk 3-4 embert, akik alkalomszerűen végzik a nádfedést, amit a gyakorlatban tanulnak meg egymástól. A melléképületeket szinte a mai napig náddal fedik.

A kerítések, a jégvermek, a szőlőkunyhók, a csószkunyhók, ma is nádból készülnek. Náddal veszik körül a fiatal fákat télen, a melegágyakat is náddal védik a fagytól. A szegény emberek télen hulladéknáddal tüzelnek. A zöld nád cimeréből söprút kötnek. A gyöngye nádat zölden lekaszálván szeretik az állatok. Gyerekek játékszereket készítenek nádból.

A nádat túlnyomórészt a nádfeldolgozó üzemek használják fel. Stukaturnádat és lemeznádat készítenek.

Téli halászat. A halászok munkája télen sem szűnik meg. Mikor a tó befagy, kezdődik a jég alatti halászat. Ahol kong a jég ott vannak a halak, mert kifürdik a jeget. Néha ilyen helyen 10-15 g halat is lehet fogni. A nagy-hálóval történő jég alatti halászathoz több emberre van szükség. Az irányítás itt is a kormányos kezében van. Neki kell kiválasztani a megfelelő helyet, kijelölni a bevágandó lékeket, és a háló húzását irányítani. A kormányos kötelessége a hálót felszedni. Egy jég alatti halászat nagy-hálóval körülbelül 3 óráig tart.

A nagyhálón kívül a varsa az, amivel télen is tudnak halat fogni. A szákos tapogatónak is kialakult többféle téli használati módja, különösen Velencén.

.....

CSÓK ISTVÁN KÉPTÁR

A Csók István képtár 1955-ben nyílt meg, nevét a Fejér megyéből származó nagy festőnktől kapta.

A képtár anyaga a magyar képzőművészet teljes áttekintését, keresztmetszetét adja, a XIX. századtól napjainkig. A kiállítás időrend szerint mutatja be az egyes korok festészetét; egy-egy korszak jellemző iránya, iskolája egy-egy fülkét foglal el.

A magyar nemzeti festészet kialakulása csak a XIX. század első felében történik meg. A többi európai országhoz hasonló fejlődését a történelem során több ízben megzavarta, majd teljesen megszakította az idegen pusztítások, hódítások kora. A török uralom alatt, majd a XVIII. század folyamán az egyházi és világi művészetet - templomok, kastélyok díszítését - majdnem teljesen idegen, főleg osztrák művészek látták el. A kevés számú magyar művész is kénytelen volt külföldön élni és dolgozni, megrendelés és pártolás hiányában.

A XIX. század elején, a reformkor lendületes korszakában, a nemzeti ipar, pénzgazdálkodás megteremtésének idején, a nagy alapítások korában, létrejön a nemzeti érzéstől átítatott irodalom, művészet is.

A festészet látszólag valamivel mögötte jár az irodalomnak, költészetnek. Amikor írónk a magyar nyelv harcát vívják, Vörösmarty a Zalán futását írja, - festőink békés polgári idilleket, biedermeier hangulatú arcképeket festenek, a nagy nemzeti erőfeszítéstől, a lázas megújulás vágyától távol, elszigetelten alkotnak. Mi ennek az oka? Festőink egyrésze idegen származású - osztrák vagy olasz, mint Landau vagy Marastoni -

s bár művészetükkel, festőiskoláikkal a magyar festészet elindításában játszanak szerepet, művészetük nem tükrözi a nemzeti törekvéseket: a kor általános izlésének, a biedermeiernek hű kifejezői. Másrészt a képzőművészet, - így a festészet is - sokkal kötöttebb, sokkal jobban függ a megrendelő igényétől, mint az irodalom. A művészetpártoló, megrendelő réteg ebben az időben az egyre erősödő polgárság - elsősorban arcképeket rendel, fellendül a portréművészet. A magyar arckép-festészet elindítója Barabás Miklós, egyik jellemző alkotása a kiállított "Galambposta". Neki köszönhető egyébként számos korabeli államférfi, író, költő, művész arcképe, akiknek alakja az ő megminta-tázásában maradt az utókorra.

A festészet másik nagy témája a tájkép, romantikus megfogalmazásban. Ez az a tárgykör, ahol a festészet belekapcsolódik az irodalom által elindított nemzeti kultúra kialakításába; a költők által megénekelte történelmi nevezetességű tájakat, várakat eleveníti meg. Emberi alak, ha szerepel is ezeken a képeken, mindig kis méretű és mellékes szereplő. A kiállítás érdekes darabja a Kisfaludy Károly, a drámaíró romantikus tájképe - inkább csak mint festészet-történelmi érdekesség számottevő - az író festői próbálkozásának korából.

BIEDERMEIER FESTÉSZET- /Nagyterem, jobboldal 1.fülke/

1. Landau Alajos:	Látomás	/olaj-vászon/
2. Kisfaludy Károly:	Ejjeli szélvész	/olaj-vászon/
3. Schäffer Béla:	Virágcsendélet	/olaj-fa/
4. Barabás Miklós:	Galambposta	/olaj-vászon/
5. Borsos József:	Virágcsendélet	/olaj-vászon/
6. Lieder Frigyes:	Komlósy I. Pereg	/olaj-vászon/
7. Lányi Sámuel:	Tájkép	/olaj-vászon/
8. Marastoni Jakab:	Női arckép fehér fejkendővel	/olaj-vászon/

A történelmi festészet, amely a magyar mult nagy pillanatait örökíti meg, főleg a szabadságharc leverése után, az elnyomatás idején jut jelentős szerephez. A forradalmi, romanti-

kus Madarász Viktor mellett, Than Mór, Benczur Gyula, Székely Bertalan, Lotz Károly a legjelentősebb festőink. Ebben az időben épülnek fontos középületeink, többek közt az Opera, Vigadó stb., ezeknek díszítését történelmi freskófestészetünk nagyjai végzik. A kiállított képek a monumentális műfajból csak izeltőt tudnak adni, egy-egy vázlat, vagy falfestmény-terv segítségével.

A képtár kiemelkedő darabja Zichy Mihály: "A rombolás géniusának diadala" című pannója./Szinpad/ A kép az 1878-as párizsi világkiállításra készült, annak idején vissza kellett vonnia politikai célzatossága, háború ellenes jellege miatt. Szereplői akkor még élő hatalmasságok voltak, az 1870-71-es porosz-francia és az 1877-78-as orosz-török háború fő mozgatói. A hatalmas alkotás mondanivalója mellett, páratlan rajztudása és kifejező színei miatt is elismerést érdemel.

TÖRTÉNETI FESTÉSZET - /Nagyterem, jobboldal 2.fülke/

9. Dósa Géza: Bethlen Gábor tudósai körében	/tanulmány, /
/olaj-vászon/
10. Madarász Viktor: Vázlat a "Dózsa népe"-hez	/olaj-vászon/
11. Molnár József: Erzsébet és Mária királyné Nagy Lajos sirjánál	/olaj-
papirlemez /
12. Liezenmeyer Sándor: Történelmi jelenet	/olaj-vászon/
13. Lotz Károly: A költészet és művészet Allegóriája	/olaj-vászon/
14. Lotz Károly: Argyrus királyfi távozása	/olaj-vászon/
15. Benczur Gyula: Mátyás tudósai között Vázlat	/olaj-vászon/
16. Dósa Géza: Női arckép	/olaj-vászon/
17. Than Mór: Árpád és népe megpillantja az új hazát	/olaj-vászon/
18. Liezenmeyer Sándor: Kislány	/olaj-vászon/

A nemzeti romantika festészetének másik iránya a népeletkép, zsáner jelenetek festése. A házimunka-ábrázolás a külföldi, főleg müncheni iskolában is gyakori, nálunk sajátos színezetet kap. Ez az a műfaj, melyet Munkácsy emel a legmagasabbra realiztikus népeletképeiben. Kisebb igényű festőknél sokszor idilli, szinte már népszínmű idealizálással jelentkezik.

A kiállítás igyekszik mindkét irányt bemutatni. Bőhm: Vihar a pusztán c. képe Munkácsy hasonló témájú képét idési, "Tollfosztás" c.képe viszont a német zsáner festészettel mutat kapcsolatot. Aggházy: Dagasztó menyecske-je, vagy Szemlér: Ne okozkodj asszony c.képe a realiztikus népeletkép idillé halkulását mutatja.

NÉPELETKÉP - /Nagyterem, 3.fülke/

19. Kovács M:	Csatajelenet	/olaj-vászon/
20. Jankó János:	Követválasztási menet	/olaj-vászon/
21. Bőhm Pál:	Vihar a pusztán	/olaj-vászon/
22. Szemlér Mihály:	Ne okozkodj asszony	/olaj-vászon/
23. Lotz Károly:	Pihenő ménes	/olaj-vászon/
24. Aggházy Gyula:	Dagasztó menyecske	/olaj-vászon/
25. Brodszky Sándor:	Táj	/olaj-papirlemez/
26. Bőhm Pál:	Tollfosztás	/olaj-vászon/
27. Telepy Károly:	Romantikus táj	/olaj-fa/

A századvég festészete nem foglalható össze egy műfaj, vagy irány keretében. Egyrészt a külföldön élő, de mindvégig magyar művészetet jelentő Munkácsy realiztikus témafestésze - te, másrészt a szintén külföldön élő, vagy tanuló - főleg francia hatásra - új utakat, új kifejezési módokat kereső Paál, Szinnyei-Merse, Mednyánszky tájképei jelzik.

A sárbogárdi Mészöly Gézá - a Balaton egyik legigazabb festőjét - "A Balatonon Szántódnál" című képe képviseli.

Nagyterem, jobboldal 4.fülke.

- 28. Bruck Lajos: Mosás /olaj-fa/
- 29. Szinnyi-Merse Pál: Parkrészlet /olaj-vászon/
- 30. Feszty Árpád: Vázlat a "Bányász szerepcsétlenséghez" /olaj-vászon/
- 31. Deák-Ébner Lajos: Faluvége /olaj-papirlemez/
- 32. Mészöly Géza: A Balaton Szántódnál /olaj vászon/

Színpad jobboldala:

- 33. Mednyánszky László: Viharos táj /olaj-vászon/

Színpad baloldala:

- 34. Munkácsy Mihály: Tanulmány a Golgotához /olaj-vászon/

Festészetünk fejlődése a századforduló táján a vidéki művész-telepek kialakulásával, fejlődésével az ország különböző vidékein működő telepek, iskolák történetével fonódik össze. A szabadban való festés, a fény és árnyék visszaadása - a plein air - a kifejezésbeli útkeresés jellemzi művészeinket.

A Szolnokon működő iskola anyagát mutatja be a kiállítás további anyaga.

Nagyterem, baloldal, 5.fülke.

- 35. Szlányi Lajos: Hófoltok /olaj-papirlemez/
- 36. Pényes Adolf: Fiúk az erdőben /olaj-vászon/
- 37. Zombory Lajos: Szántás /olaj-vászon/
- 38. Spányi Béla: Faluvége /olaj-fa/
- 39. Bihari Sándor: Vízfordók /olaj-vászon/

Talán a legtermékenyebb és a legtöbb művészt adó iskolánk Nagybánya volt. Szinte minden nagy festőnk - így Csók István is - hosszabb vagy rövidebb ideig dolgozott itt, művészetükben tartós vagy átmeneti hatás jelzi Nagybányát. A telep vezetője, Hollósy, női portréval szerepel a kiállításban. Ferenczyt a "Három királyokhoz" készült tanulmánya és Csók Istvánról készült tanulmánya és Csók Istvánról készült portréja /kiásterem,

külön állványon/ képviseli.

Nagyterem, baloldal 6.fülke.

- 40. Ferenczy Károly: Tanulmány a Három királyokhoz /olaj-vászon/
- 41. Mikola András: Tájkép /olaj-vászon/
- 42. Réti István: Dankó János szobrászművész képmása /olaj-vászon/
- 43. Thorma János: Nyár /olaj-vászon/
- 44. Glatz Oszkár: Gyümölcszedő gyerekek /olaj-vászon/
- 45. Börcsök Samu: Behavazott boglyák /olaj-vászon/
- 46. Hollósy Simon: Sárgaruhás lány /olaj-vászon/

As Alföldön élő és dolgozó festők, egyrészt az Alföldet, mint hazánk egyik legjellegzetesebb táját, másrészt az itt élő embertípust örökítik meg. Ebben a célkitűzésben a legtudatosabbak és legjelentősebbek a hódmezővásárhelyi művészek voltak: Tornyai, Rudnay és mások.

Nagyterem baloldal, 7.fülke.

- 47. Tornyai János: Zöldkabátos asszony /olaj-vászon/
- 48. Koszta József: Virágcsendélet /olaj-vászon/
- 49. Rudnay Gyula: Női fej /olaj-vászon/
- 50. Nyilassy Sándor: Tápéi lányok /olaj-vászon/
- 51. Szüle Péter: Vándorlegény /olaj-vászon/
- 52. Nagy István: Öregemberfej /olaj-papirlemez/
- 53. Iványi-Grünwald Béla: Hortobágy /olaj-vászon/

A két világháború közti idő iránykereséséről számol be az utolsó fülke anyaga.

Nagyterem, baloldal 8.fülke.

- 54. Berény Róbert: Hagymás csendélet /olaj-vászon/
- 55. Nagy Balog János: Őnarckép /olaj-vászon/
- 56. Perlmutter Izák: Falusi házak /olaj-papirlemez/
- 57. Vaszary János: Fasor /olaj-vászon/
- 58. Rippl-Rónai József: Női arckép /pasztell, papír/
- 59. Kernstock Károly: Folyópart /olaj- papír/

60. Egry József: Vihar után /szines kréta, papír/
 61. Aba-Novák Vilmos: Cirkuszi társalgó /olaj-papírlemez/

Az előzőkhöz kapcsolódik a még ma is élő és dolgozó művészeink sora. Merveen szétválasztani nem is lehet művészetüket a multtól, mesterségbeli tudásuk, iránykeresésük továbbvisszi festészetünk haladó hagyományait, témában viszont egyre inkább új életünk ábrázolása felé fordulnak. A szocialista realista festészetet Mácsai: Szuhakálló c. képe képviseli.

Kisterem, baloldal.

62. Szónyi István: Dunakanyar /olaj-vászon/
 63. Szobotka Imre: Cséplés Zselyén /olaj-vászon/
 64. Csók István: Sokác menyecske /olaj-vászon/
 65. Bernáth Aurél: Festőnő /olaj-vászon/
 66. Csók István: Tenger /olaj-vászon/
 67. Szónyi István: Halászok /tempera-vászon/
 68. Burghardt Rezső: Téli hangulat /olaj-vászon/

Kisterem, jobboldal.

69. Vidovszky Béla: Verandarészlet /olaj-vászon/
 70. Csók István: Balatoni fürdőzők /olaj-vászon/
 71. Herman Lipót: Fürdő nők /olaj-vászon/
 72. Burghardt Rezső: Szénpülő Budapest /olaj-vászon/
 73. Szabó Vladimir: Ússzei híd /olaj-falmez/
 74. Bernáth Aurél: Dunai látkép /olaj-vászon/

Előtér

75. Mácsai István: Szuhakálló /olaj-falmez/

.....

SZOBROK

A szoborgyűjtemény a magyar szobrászat egy-egy kiválógott darabjával próbálja elénk tárni alkotó művészetünknek ezt az ágát. A gyűjtemény egyik legjelentősebb darabja Fadrusz János Parkasokkal viaskodó Toldija.

Fülszínti előcsarnok.

1. Pátsay Pál:	Sztálin	/bronz/
2. Pásztor János:	Szántó	/bronz/
3. Pásztor János:	Arató lány	/bronz/
4. Fadrusz János:	Parkasokkal viaskodó Toldi	/bronz/
5. Ligeti Miklós:	Hoyos Wenkheim Fülöpné	/bronz/
6. Csér Károly:	Győző	/bronz/
7. Strobl Alajos:	Anyánk	/bronz/
8. Telcs Ede:	Alpár Ignác	/bronz/
9. Szentgyörgyi István:	Pajtások	/bronz/

Kisterem.

10. Kisfaludi Stróbl Zsigmond:	Ózdi hengerész	/bronz/
11. Somogyi József:	Gerelyvető	/bronz/
12. Bory Jenő:	Gyermekfej	/bronz/
13. Vedres Márk:	Piú korsóval	/bronz/
14. Szabó Iván:	Közös föld felé	/bronz/
15. Kisfaludi Stróbl Zsigmond:	Fürdés előtt	/bronz/

.....

KÖZÉPKORI ROMKERT

A magyar történelem a Budai vár kivételével egyetlen épületet nem ismer, amely eseményekben és jelentőségben a székesfehérvári királyi bazilikához hasonlítható volna. Őt évszázadon át - István királytól a török hódításig - a középkori magyar állam legfontosabb épülete volt, ahol királyainkat koronázták és eltemették, ahol a felségjelvényeket, az ország kincstárát és levéltárát őrizték. Történeti fontosságánál semmivel sem volt kisebb művészi értéke, a díszítéseinek, berendezéseinek gazdagsága. A hatalmas templomot ma már csak romjaiban ismerjük, ahogy azt az 1936/37. évi régészeti ásatások feltárták.

István király a középkori magyar állam megszervezése során Székesfehérvárt, az Árpádok régi családi birtokát jelölte ki a királyi koronázás és temetkezés színhelyének. A bazilikát, amelyben őt magát is eltemették, 1015. után kezdték építeni. 1038-ban, amikor István király meghalt, még nem volt kész. Az 1936/37. években folytatott ásatások alapján keletelt, nyolc pillérpárral három hajóra osztott bazilikális rendszerű templom volt. Középhajója félköríves mozaikkal díszített apszissal zárult. A mellékhajók egyenesen záródtak. Nyugati homlokzatát, amely a mai püspöki palota és a Székesfehérvári terv közepére esett, valószínűleg két torony díszítette. Lapos famennyezet fedte. Hosszát hozzávetőlegesen 61 méterre tehetjük, szélessége 32,50 méter volt.

A királyi egyház fényéről és gazdagságáról ma már alig adhat számunkra más fogalmat, mint a külső és belső díszítésre szolgáló faragványok. Ezek a kőemlékek akantuszleveles motívumai a felsőolaszországi, elsősorban pedig a páviai és milánói

kőfaragó mesterek itteni működésére engednek következtetni. Más e korból származó emlékeken palmettákat látunk, ezek a honfoglaló magyarok díszítéseiben fordulnak elő, ennek alapján a lombardiai kőfaragókon kívül valószínűleg magyar tanítványaik közreműködésével is számolhatunk a bazilika építésében.

A templom építkezése nem fejeződött be István király halálával. Amikor László király idejében fiával együtt szentté avatták, a koporsójából kivették és a bazilikától délre /ma az utca túlsó oldalán/ külön sírkápolnát építettek számára. A hatalmas szarkofág, amelyben a király nyugodott, 1803-ban a romkert területén előkerült, most a romkert mauzóleumában van. Elülso keskeny oldalán gazdag keretben repülő szárnyas angyal lebeg, kezében pólvas csecsemővel, aki a halott elszálló lelkét jelképezi. A két hosszú oldal szalagfonatokkal, rozettákkal és oszlopokkal díszített mező közepén egy-egy hatszárnyú kerub áll. A koporsót díszítései alapján a velencei művészet alkotásának tartja kutatásunk.

III. Béla uralkodásának első évtizedében a bazilikát jelentősen megújították. A pilléreket megerősítették és számos új faragvánnyal díszítették. Ezek a díszítések, amelyekre leginkább a cserfa leveleiben végződő kanyargó inda-motívum a jellemző, a pécsi székesegyház mellett működő kőfaragóműhely itteni munkájára engednek következtetni. Ehhez az átalakításhoz fűzhető az állat és emberalakos kövek egész serege: makkot rágó disznó, két összefonnyakú sárkány, oroszlántestű, kakasfejű bazilikusz, borjut, vagy más állatot karmaiba ragadó szárnyas griff. Az egyik pillér két oldalán apostol alakokat látunk.

A bazilika következő átépítései I. Károly nevéhez fűződnek. 1284-ben, még IV. László uralkodása alatt a templom tetejét és egy részét pusztította, ezt 1318-ban hozták helyre. Mint Kálti Márk székesfehérvári érkanonok, a Képes Krónika szerzője írta, a templomot a tűzvész ellen ólom lapokkal fedték. A templom ennek ellenére 1327-ben újra kigyúlt és leégett, a heves tűztől megolvadt ólom viaszként folyt le. I. Károly ismét helyre állít-

tatta a templomot s ez a helyreállítás is a pillérek megerősítésében, tehát súlyosabb tetőszerkezet építésében jutott kifejezésre. Ez az átalakítás alighanem már gótikus stílusban történt s a templom ekkor kapta azt a gótikus formáját, amelyet a XVII. század elején készült metszeteken látunk.

I. Károly korában végbement helyreállítás után a bazilika már csak egy-egy kápolnával, valamint a templomban eltemetett uralkodók és főurak síremlékeivel gazdagodott. Nagy Lajos a templom déli hajójában maga és családja számára építtetett sírkápolnát, Scolari Fülöp /Osorai Pipo/, Zsigmond király kedves embere, 1426-ban a templom egyik dűledező tornyát helyreállította, ólomlapokkal fedette, alsó részét pedig kápolnává alakította, amelybe feleségével temetkezett. A kőtár különösen Nagy Lajos sírkápolnájának számos töredékét őrizte meg. Nagy Lajos vörösmárvány faragott címerét, lányának, Katalinnak vörösmárvány sírkövét, Nagy Lajos erősen megcsönkített sírkövét.

A IV. század második felében két építkezésről is tudunk: a bazilikától északra Kálmáncsehi Domonkos prépost építtetett Szent Anna tiszteletére kápolnát 1480. körül, míg Mátyás király maga és apja, Hunyady János számára a bazilikától keletre építtetett sírkápolnát. Ennek maradványai, sokszögű szentélye ma is látható. A fennmaradt töredékek a kápolnát gótikus stílusának mutatják.

A kőtár gazdag faragványai mellett a korabeli szemtanúk leírásai adnak számot a királyi templom különleges pompájáról és szépségéről. Az első Hartvik püspök, aki Kálmán király idejében töltött hosszabb időt a királyi fővárosban, majd egész sereg utazó, történetíró, Kálti Márk, Bonfini, Pierre Choque, aki II. Ulászló esküvőjén vett részt, végül az utolsó Dsselálzade Musztafa török történetíró, aki 1543-ban részt vett Székesfehérvár ostromában és az elfoglalt város leírásában hosszú részt szentelt a bazilika magasztalásának.

Az Árpádok családi - állami bazilikája egyházi színezete ellenére kezdettől fogva lényegében eltért a többi István ki-

rály által alapított püspöki és káptalani templomtól. A káptalant, mint ezt Hartvik is említésre méltónak találta, egyetlen püspök, vagy érsek főhatósága alá nem helyezte, ami által az egész rendkívüli politikai függetlenséget biztosított számára. A bazilika mindvégig elsősorban állami feladatokat látott el.

Mátyás király halálával lezárult a bazilika hosszú fejlődés-története és megkezdődött lassú pusztulása. Már 1490-ben, pár hónappal Mátyás király temetése után kirabolták Miksa római király, a későbbi német császár, trónkövetelő szákmányra éhes zsoldosai, akik feldúlták Mátyás király sírját is. 1543-ban, amikor Szülejmán szultán ostromolta meg Székesfehérvárt, a bazilikát nem érte pusztítás, a szultán mindössze Szapolyai János hamvait dobatta ki sírjából. A szultán távozása után azonban az első kinevezett szandzsákbej kirabolta a királysirokat. A templomot kezdetben meghagyták a keresztények kezén, amikor azonban azok összeesküdtek a vár őrségének lefogására, büntetésül elvették tőlük. 1568-ban szultáni rendelettel eltávolították a mecsetté átalakított bazilikából a még meglévő síremlékeket.

1601-ben a császári csapatok hosszabb kemény ostrom után egy évre birtokba kerítették a várost. A bazilika előcsarnokában a törökök lőporraktárt rendeztek be, azt kivonulásuk előtt felrobbantották. A robbanás erősen megrongálta a templomot, amelyre a tűzvész is átterjedt. A bevonuló császári katonaság, főképpen a vallonok, az épen maradt királysirokat kiforgatták, többek közt ekkor dúlták fel az Anjouk sírkápolnáját is.

A város végleges felszabadítása után 1700-ban Barnabais prépost még állami támogatást kért a bazilika helyreállításához, amelynek hatalmas falai ekkor még álltak és kápolnái közül is több használható volt. Kérését nem hallgatták meg és a rohamosan fejlődő város építkezéseihez a lakosság lassan elhordta az omladozó falakat. A Mátyás kápolnát és Nagy Lajos sírkápolnáját a XVIII. század végéig használták. A bazilika teljes pusztulása a XIX. század elején, a mai püspöki palota

építkezésekor következett be. Néhány évtized alatt nyomtalanul eltűnt a hatalmas építmény, - amelyet a mult század közepétől már régészeti ásatásoknak kellett újra felkutatniuk.

Az első ásatás 1848 decemberében folyt. Ez év őszén a bazilika területén artézi kút ásása közben a munkások egy vörösmárvány sirkőre akadtak. A városi tanács jelentése alapján a magyar kormány Érdy Jánost, a Nemzeti Múzeum őrét küldte ki a feltárás elvégzésére. Érdy december 8-16 között ásott a tervezett kút helyén, amíg a közeledő osztrák csapatokra való tekintettel munkáját abba nem kellett hagynia. Őt sirt bontott fel, ezek közül a két vörösmárvány koporsóban III. Béla és felesége, antiochiai Anna tetemei nyugodtak.

A Tudományos Akadémia kezdeményezésére 1862-ben, 1874-ben, majd 1882-ben Henszlmann Imre tárta fel a bazilikának mintegy háromnegyed részét. Ezek az ásatások nagyjából fényt derítettek a bazilika méreteire, építési korszakaira, feltárták a templom padozata alá helyezett sírok legnagyobb részét és megmentették a földben rejlő faragványos köveket. Az ásatás technikája azonban a mult században még fejletlen volt, a megállapítások egy része idővel elavult, ezek a körülmények szükségessé tették, hogy a templomot korszerű módon ismét feltárják. Az 1936/37. években folytatott ásatás a bazilika megmaradt részeit ismét feltárta s az ásatás után a romokat konzerválták. Ugyanekkor az István király-kori bazilika román stílusának hangulatával és szakolász-jellegű árkádós kőtárt építettek hozzá, ahol a nagyszámú kőemléket helyezték el. Ebben a formájában a Középkori Romkert nemcsak az egyik legfontosabb, de egyik legszebb műemléke is hazánkunk.

.....

393936

SZIGETHY
PALFFY